Przedgórze Iłżeckie to miejsce dobrze zorganizowanego bartnictwa już w wieku XV. W tym czasie w wykazach poboru (opłat) za posiadane barcie z pszczołami w Chwałowicach występują nazwiska kmieci, Marek, Jamrozy i Pawełek oraz dzierżawca dworu Golczewski. Te trzy nazwiska rolników w Chwałowicach przetrwały do 2000 roku.

Najliczniejszą grupę ludności na Przedgórzu Iłżeckim stanowili kmiecie a najwięcej ich zarejestrowano w Małomierzycach i Woli Pasztowej. W ciągu 23 lat o blisko 20% zmniejszył się stan liczbowy kmieci (1645r:1668r.) Wsie ubożeją, następuje wzrost liczby zagrodników, chałupników i komorników a więc ludności bardzo słabo uposażonej w ziemię lub bezrolnej. O komornikach w 1645r. brak informacji, brak również danych o ludziach wolnych (włóczęgach). Maleje również średni areał gospodarstwa kmiecego (rolnika) – średnio to 5ha.
Pierwsi kmiecie zarejestrowani zostali w księgach określających opłaty – podatki z tytułu posiadanych pasiek pszczół. Największy cech (pasiekę) w Chwałowicach posiadał Aleksy Pawełek oraz „właściciel" – zarządca dworu – Golczewski. Na całym Przedgórzu Iłżeckim i w rejonie Bodzentyna (jeden związek pszczelarski) zbierano rocznie (koniec XVIw.) 6 ton miodu. Szefem związku pszczelarzy w XVIIw. był Feliks Pacek. W roku 1789 było:
w Chwałowicach 4 bartników z 11 barciami
w Prendocinie 12 bartników z 147 barciami
w Błazinach 4 bartników z 24 barciami
w Małomierzycach 6 bartników z 26 barciami
w Pasztowej Woli 10 bartników z 50 barciami

Bartnictwo było działalnością dochodową, dbano o jego rozwój i opodatkowanie. Pszczelarze mięli przywilej królewski już w XVw. Cena jednego garnca miodu wynosiła 1 zł reński, podatek zaś 2 zł od barci.

Bartnictwo Iłżeckie w latach 1645 – 1789.

Lata	Ilość bartników	Ilość barci
1645r.	50	-
1653r.	61	294
1668r.	63	230
1789r.	55	419

Chciwość w opodatkowaniu oraz powszechny analfabetyzm zrodziły swoisty „język” – pisownia znaków graficznych do określania właścicieli barci (do wyznaczania opłat). Oto niektóre z nich:

W sumie było ich 84.
W 1653r. Paweł Mirota z Woli Pasztowej posiadał 10 przenośnych i 2 osiadłe barcie oznakowane, Marcin Borek z Małomierzyc miał oznakowane barcie.
W roku 1825 zarejestrowano spadek ilości gospodarstw pszczelich. Wiązało się to z wypalaniem w lasach węgla i smoły. Bartnicy skarżyli się na zbyt duże ciągle wzrastające podatki. Niewypłacalne pasieki przejmował najczęściej proboszcz parafii. Rosły też podatki od użytkowanej ziemi na rzecz pana i kościoła.
Wzrost ludności na wsi powodował rozdrobnienie – zmniejszenie areału średniego statystycznego gospodarstwa

---

Pasztowa Wola ma (sięgające XVI wieku) tradycje bartnicze. W 1789 roku mieszkało 10 bartników, posiadali oni ponad 50 barci. Byli to samodzielni chłopi płacący z tego tytułu podatki: Paweł Mirota, Paweł Kryska, Wojciech Mirota. W Pasztowej Woli, Rzechowie i innych okolicznych wsiach pojawiały się też inne nazwiska bartników, np.: Borek, Niewczas, Ciołek, Pacek i Wojtas. Według danych z roku 1668 bartnictwo zanikło na tym terenie. Stało się tak po części na skutek wojen z połowy XVII wieku, ale jak udowodnił L. Stępkowski była też klimatyczna przyczyna, wszak w połowie XVII wieku klimat się w Polsce oziębił. Stan ten trwał to połowy XVIII wieku. Na skutek tych zmian pogorszyły się warunki pracy bartników. Efekt ich pracy był coraz mniejszy. Dopiero w końcu XVIII wieku mamy informacje o odrodzeniu się tradycji bartniczej w Pasztowej Woli.

Skansen Bartniczo - Pszczelarski w Radomiu

Radomski Skansen Bartniczo - Pszczelarski powstał w roku 1968 przy ówczesnym Muzeum Regionalnym. Celem skansenu była żywa ilustracja historii ula, narzędzi i sprzętu bartniczo - pszczelarskiego od formy najdawniejszej do współczesnej.

Skansen przedstawia rozwój tej dziedziny gospodarki w regionie radomskim, ze szczególnym uwzględnieniem obszarów dawnej Puszczy Kozienickiej - królestwa bartnictwa i pasiecznictwa.

Lokalizacja

Radom leży na Równinie Radomskiej, nad rzeką Mleczą. Skansen od 1977 roku mieści się przy Muzeum Wsi Radomskiej i wchodzi w skład tego muzeum. Zlokalizowany został na powierzchni ponad 1ha, w ogrodzie z wysokopienną roślinnością (drzewa owocowe), zbliżoną charakterem do sadów chłopskich, w których rozmieszczone były pasieki.

Puszcza Kozienicka jest kompleksem leśnym w południowo - wschodniej części województwa mazowieckiego, ma powierzchnię 28 000ha. W drzewostanie przeważają zwarte bory z dominacją sosny, porastające tereny ubogich, piaszczystych wydm. Na terenach zasobniejszych w wodę występują bory i lasy mieszane z drzewostanem wielogatunkowym, najczęściej sosnowo-jodłowym lub jodłowo-dębowym. Przez Puszczę Kozienicką płynie Zagożdżonka (zwana dawniej Czarną). Część puszczy stanowi bazę dla silnie rozwiniętego w okolicznych miejscowościach przemysłu drzewnego.

Historia rozwoju bartnictwa

Puszcza Kozienicka, nazywana kiedyś Radomską lub Jedlińską należała do dóbr królewskich. Była to stolica starego i bogatego w tradycje bartnictwa i pasiecznictwa, mającego własne kodeksy prawne i dobrą organizację. Bartnicy Puszcy Kozielnickiej określani byli mianem "obelników", a prawo bartnicze "prawem obelnym". Prawu temu podlegało całe starostwo radomskie i soleckie.

Ośrodek bartniczy w puszczy stanowił bractwo, rządzące się własnym przwem bartnym. Bartnicy jedlińscy utrzymywali protokół czyli akta swoich czynności i zwali je "Akty i Zapisy u Prawa Obelnego".

Koniec XVIII stulecia i pierwsza połowa XIX wieku to początkowe lata przechodzenia do

pasiecznictwa. O zmianach tych zadecydowały przeobrażenia w gospodarce rolnej, gdyż zaistniały trudności w połączeniu pracy rolnika i bartnika. Praca przy kłodach na ziemi okazała się o wiele łatwiejsza i bezpieczniejsza, a przejście do gospodarki przy ulach naziemnych zapoczątkowało rozwój pasiecznictwa na Ziemi Radomskiej.

Z rozwojem gospodarki pasiecznej postępował rozwój ula od barci, ula kłodowego, słomianej koszki do coraz doskonalszego ula skrzynkowego.

Obiekty w skansenie

Zgromadzone w skansenie bartniczo - pszczelarskim ule i sprzęt są owocem wieloletnich badań terenowych. Usytuowane są w zespole ogrodowym z zachowaniem ciągu chronologicznego od ula barci do najnowocześniejszego ula ramowego występującego w pasiekach radomskich. Ten sposób przedstawienia ekspozycji pozwala na prześledzenie historii rozwoju bartnictwa, barci i ula kłodowego, gospodarki pasiecznej przyleśnej i przyzagrodowej z ulem kłodowym bezramkowym, ramkowym, koszką słomianą i ulem skrzynkowym ramowym.

Wsie położone w Puszczy Kozienickiej najdłużej prowadziły gospodarkę pasieczną u ulach kłodowych leżących i stojących tzw. "leżakach" i "stojakach" oraz ulach słomianych tzw. "koszkach".

Wsie leżące na terenach otwartych, najczęściej bezleśnych wprowadziły do swoich pasiek ule skrzynkowe ramowe, a słomiane "koszki" przystosowały do ramki i nadstawki ramowej.

Ekspozycję otwierają najstarsze osiemnastowieczne barcie z Puszczy Kozienickiej mocowane na drzewach tak jak były sytuowane przed laty w wiejskich sadach, ogrodach i lasach.

Ule kłodowe

Liczną grupę stanowią ule kłodowe osiemnasto- i dziewiętnastowieczne nazywane powszechnie "stojakami" i "leżakami". Ustawione są one bezpośrednio na ziemi, lub na specjalnych palach wbitych w ziemię i tworzących podstawę ula, na drewnianych rusztowaniach wykonanych z pali, na podmurówce, kamieniach i luźno leżących balach. Najstarsze okazy zabezpieczone są w górnej części dachem wydłubanym z półpnia, młodsze pokryto **dachami** jedno i dwuspadowymi wykonanymi z łupanych gontów. Ule kłodowe o ostro ściętych wierzchołkach pokryto dachami słomianymi.

Nieliczną grupę prezentują piętrowe, dłubane ule kłodowe tzw. "posaniaki", sprowadzone na tereny Puszczy Kozienickiej w końcu XVIII wieku przez osadników znad Sanu.

Bardziej udoskonaloną kłodę stanowią leżaki zamocowane na tzw. "kozłach" poziomo lub ukośnie oraz usytuowane na czterech nogach tworzących ramę ukośną ula.

Znajdujące się w skansenie ule kłodowe wykonane zostały z pni drzew iglastych, z pni lipowych, brzozowych i wierzbowych.

Koszki

Liczną grupę pośród starych uli tworzą używane powszechnie w pasiekach bezdenki słomiane, nazywane na terenie Radomskiego "koszkami". Najstarsze obiekty są formami bezramkowymi.

Słomiane koszki charakteryzują się bogactwem form tworząc bryły w kształcie cylindra, walca, stożka ostrego i ściętego, prostokąta, kopuły, wydłużonego owalu. Wykonane zostały ze słomianych wałków spiralnie nakładanych i wiązanych rokociną lub wicią z korzenia. Pokryte były słomianymi dachami nakładanymi luźno na wierzchołek ula.

Ule skrzynkowe

Stanowią najmłodszą i najliczniejszą grupę uli w skansenie. Rozpowszechniły się na terenie Radomskiego na początku XX wieku, a szczególnie po pierwszej wojnie światowej. Pierwsze ule tego typu wykonywane były w pniach drzew, późniejsze robiono z desek zbitych w kształcie skrzynki. Sytuowane były na kamieniach, pniach drzew, palach wbitych w ziemię, a nogi mocowano do skrzynki ula. Dwuspadowe dachy kryte były słomą, gontem, deskami, a niekiedy dachówką. Obecnie kryte są przeważnie papą i blachą.

Wiejskie ule ramowe charakteryzują się dużym bogactwem indywidualnych rozwiązań konstrukcyjnych. Zostały wykonane przez wiejskich chłopów. Na terenach otwartych otwory wlotowe do uli sytuowane były na ścianach szczytowych o dużych wnękach, tzw. "ganeczkach". W większości są one bogato zdobione profilowanymi obramowaniami z desek, tworzących małe, kwadratowe, prostokątne i trójkątne ganeczki. Ozdoby pełnią także funkcję ochronną. Niektóre ule posiadają wloty tylko w ścianach podłużnych.

Brzegi uli skrzynkowych ramowych zdobione były również przez stosowanie dekoracji krawędziowej od strony szczytowej lub ścian bocznych. Większe obiekty miały zdobione ściany szczytowe dachów.

Ule ramowe

Ule ramowe nazywane były powszechnie na terenie Radomskiego "warszawskimi". Cechą charakterystyczną najmłodszych uli tego typu jest spłaszczony, dwuspadowy dach, wloty usytuowane w ścianach szczytowych, proste ściany boczne obijane deską, niekiedy uzupełniane ścianką ze słomy. Sytuowane były na ruchomej, samodzielnej ramie umożliwiającej szybkie przenoszenie ula z miejsca na miejsce. Przeważnie malowano je w pasiekach różnobarwnymi farbami. Pszczelarze tłumaczyli to tym, że barwy ułatwiają pszczołom wlot do własnego ula. Poza tym farba chroniła ule przed słońcem i nadawała im estetyczny wygląd.

Inne rodzaje uli

W grupie uli kłodowych dłubanych, słomianych i skrzynkowych ramowych zgromadzonych w skansenie warte uwagi są ule podwójne mieszczące dwie rodziny pszczele, nazywane przez bartników i pasieczników "bliźniakami". Występują one przeważnie w grupie uli kłodowych, słomianych "koszek", pierwszych uli skrzynkowych.

Ciekawą grupę stanowią małe dłubane lub ramowe ule zwane "wabikami". Używane były przez pszczelarzy w okresie rojenia się pszczół. Umieszczano je na drzewach lub ustawiano na specjalnych pionowych słupach, czasem ustawiane były na ziemi.

Do ciekawych obiektów w skansenie należy grupa kilkunastu kłodowych uli figuralnych, wykonanych przez radomskich rzeźbiarzy. Prezentują one różnorodną tematykę rzeźbiarską.

Dominują sceny przedstawiające postacie ludzkie, tematykę legend z Puszczy Kozienickiej, zwierzęta żyjące w puszczy. Obiekty pokryte są bogatą, różnobarwną polichromią.

Uzupełnienie skansenu stanowi sprzęt bartniczo-pszczelarski reprezentowany przez stare formy pras do wosku, wirówek do wykręcania miodu tzw. "centrefug", podkurzaczy ręcznych, rojnic na pszczoły, podkarmiaczek, siatek ochronnych oraz różnego rodzaju sprzętów i narzędzi niezbędnych przy pracy w pasiece.